

TANULMÁNYOK

SZILÁGYI MÁRTON

Egy töredékben maradt Petőfi-mű tanulságai

(*Lehel vezér*)

A B S Z T R A K T

A tanulmány Petőfi Sándor 1848-ban elkezdett, de végül töredékben maradt elbeszélő költeményét, a *Lehel vezért* elemzi. Áttekinti a keletkezésre vonatkozó filológiai adatokat, s arra a következtetésre jut, hogy a mű létrejötte annak az Arany Jánossal közösen kidolgozott, a népnevelés szándékát hordozó, didaktikus történeti művek létrehozására irányuló tervnek a következménye, amely Arany életművében is megfigyelhető 1847-től (lásd a *Losonczy Istvánt*). Petőfi azonban gyorsan kiábrándulhatott ebből a kísérletből, ahogyan ezt művének félbehagyása is mutatja, valamint az a tény, hogy aztán 1848 májusa után nem a *Lehel vezér* befejezését látta fontosnak, hanem *Az apostol* megírását. A szöveg befejezetlenül maradása pedig alighanem összefüggött azzal, hogy a közérthetőséget hangsúlyozó didaktika nem fért össze a nagy, az európai romantika áramában értékelhető szimbólumteremtéssel, amely a főhősnek, Lehelnek a kürtjével való viszonyát állította volna a középpontba, s ezáltal Lehelben a költő és a katona kettős szerepének harmonikus egyesítését mutatta volna föl historizáló módon. A tanulmány ebben a diszkrpanciában látja a vállalkozás művészi kudarcának legfőbb okát.

A *Lehel vezér* Petőfi alighanem fontos elbeszélő költeménye lett volna 1848-ban. Ha elkészül teljes egészében – ám a nagy ambícióval elkezdett szöveg félbemaradt, noha a költő ez év júliusában egy részletet publikált belőle az *Életképek*ben, tehát a nyilvánosság számára világossá tette költői tervét. Egyébként nem is a mű elejéről választott, hanem az I. ének 44–53. strófáját emelte ki mutatványszöveggé.¹ Ez a publikáció azonban több hónappal későbbi, mint a töredék elkészülte, s Petőfi ekkor még minden bizonnyal remélte a szöveg befejezését (hiszen, ha nem így lett volna, akkor nem lett volna értelme mutatványt közölni belőle). Csakhogy a *Lehel vezér* nem jutott el a befejezésig.

¹ *Életképek* 1848. július 23., 107–108.

SZÁMUNK SZERZŐI

SZILÁGYI MÁRTON

egyetemi tanár (Eötvös Loránd Tudományegyetem), szilagyi.marton@btk.elte.hu

DEBRECZENI ATTILA

egyetemi tanár (Debreceni Egyetem), debreczeni.attila@arts.unideb.hu

VOJNICS-ROGICS RÉKA

PhD-hallgató (Szegedi Tudományegyetem), rekavojnics@gmail.com

WIRÁGH ANDRÁS

tudományos munkatárs (HUN-REN BTK Irodalomtudományi Intézet),
viragh.andras@abtk.hu

BÁCS KINGA

egyetemi hallgató (Eötvös Loránd Tudományegyetem), bacskinga98@gmail.com

SZÁZ PÁL

egyetemi adjunktus (Comenius Egyetem), szaz2@uniba.sk

BARTAL MÁRIA

egyetemi adjunktus (Eötvös Loránd Tudományegyetem), bartal.maria@btk.elte.hu

LÉNÁRT TAMÁS

egyetemi adjunktus (Eötvös Loránd Tudományegyetem), lenart.tamas@btk.elte.hu

Ferenczi Zoltán már egy 1847. november 18-i sajtóhírt² úgy értelmezett, hogy a meg nem nevezett nagyobb munka, amelyet Petőfi ekkor írt, a *Lehel vezér* lenne.³ Érdekes módon itt a Petőfi művéről való híradás egy mondatban jelent meg Arany egy készülő, „népies” modorú elbeszélő költeményének a hírlésével; azt, hogy ez utóbbi a *Toldi estéjére* vonatkozott, nyilvánvalóvá tette az értesülés forrásának tekinthető, néhány nappal korábban az *Életképek*ben megjelent hír, amely elárulta, hogy Arany éppen ezen a művén dolgozik.⁴ Ferenczi feltételezését aztán a kritikai kiadásban Kerényi Ferenc cáfolta. Kerényi szerint ez a novemberi híradás csakis *A táblabíró-töredékre* vonatkozhatott, és semmi nem bizonyítja, hogy Petőfi már ekkor belefogott volna a *Lehel vezérbe*.⁵

A téma ugyanakkor már régen foglalkoztatta a költőt. Árpád fejedelem déd-unokája, Lehel (vagy más névalakban: Lél) Petőfi egyik kedvenc történelmi hőse volt. Először feltehetőleg 1841-ben írt róla verset, *Lehel (Mennydörg az óriás kürt...)* címmel.⁶ Visszatért a témára 1842 májusában–júniusában Pápán: ekkor keletkezett a *Lehel (A kürtkebelbe fú Lehel...)* című verse, amely a korábbi, a szerzőtől meg sem őrzött, s csak egy másolatból ismeretes költeményének az átdolgozása volt.⁷ Lehel nevét említette a *Mért nem születtem ezer év előtt?* című versben is, amely 1844 végén keletkezett.⁸ Ez a mű tartalmazta azt a strófát is, amely új értelmezését adta Lehel említésének, hiszen Petőfi költői küldetéstudattal ruházta föl, s afféle magyar Türtaioszként villantotta föl a kürtjét megfúvó vezért, saját elődjeként értelmezve őt:

Beh mondtam volna csataéneket,
Versenyt rivallgót kürtjével Lehelnek,
Mellynek zugási mennydörgéseket
Vadúl kavargó örvényökbe nyeltek.⁹

² „Petőfi egy nagyobb költeményen dolgozik, valamint Arany János is, mindkettő népies modorban.” Pesti Divatlap 1847. november 18., 503. A cikkre felhívta már a figyelmet: ENDRÖDI Sándor, *Petőfi napjai a magyar irodalomban 1842–1849. Egykorú nyomtatványok másaival*, Kunossy, Szilágyi és Társa, Budapest, 1911, 366. (Petőfi-könyvtár 29–30.)

³ FERENCZI Zoltán, *Petőfi életrajza*, III., Franklin-Társulat, Budapest, 1896, 181.

⁴ „Petőfi nagyszerű víg költeményen dolgozik. [...] Arany János népkölteményt ír, címe: »Toldy estéje.«, *Életképek* 1847. november 14., 640. A *nagyszerű* szó jelentése itt: nagyszabású. Annak bizonyítása, hogy a két cikk összefügg, mi több, az *Életképek* híradása egy négy, különböző lapokban megjelent hírcsokor első darabja: PETŐFI Sándor *Összes költeményei (1847)*. Kritikai kiadás, s. a. r. KERÉNYI Ferenc, Akadémiai, Budapest, 2008, 569. (Petőfi Sándor *Összes Művei* 5.) [A továbbiakban: PSÖM V.]

⁵ PSÖM V, 569–571.

⁶ A verset és a hozzá tartozó jegyzeteket lásd PETŐFI Sándor *Összes költeményei (1838–1843)*. Kritikai kiadás, s. a. r. KISS József – MARTINKÓ András, Akadémiai, Budapest, 1973, 30–33, 296–300. (Petőfi Sándor *Összes Művei* 1.) [A továbbiakban: PSÖM I.]

⁷ A verset és a hozzá tartozó jegyzeteket lásd PSÖM I, 50–52, 341–343.

⁸ A verset a kritikai kiadás Pestre és 1844. november végére – december közepére datálta; a vers és a jegyzetek: PETŐFI Sándor *Összes költeményei (1844. szeptember – 1845. július)*. Kritikai kiadás, s. a. r. KISS József – KERÉNYI Ferenc – MARTINKÓ András – RATZKY Rita – SZABÓ G. Zoltán, szerk. KERÉNYI Ferenc, Akadémiai, Budapest, 1997, 92, 332–336. (Petőfi Sándor *Összes Művei* 3.) [A továbbiakban: PSÖM III.]

⁹ PSÖM III, 92.

Ennek a felfogásnak egyébként a költő két korábbi, iskolai időszakában keletkezett versében nincs nyoma. Ez arra enged következtetni, hogy Petőfinek a Lehel kapcsán kialakult véleménye dinamikusan változott, és fokozatosan alakult ki az a koncepciója, amely a vezérben egyszerre látta a harcos erények és a költői képesség birtokosát, s mindezt a kürt ábrázolásával vélte összeköthetőnek. Ezt a beállítást aztán egy 1845-ös verse képviselte még tisztábban és határozottabban, s ez már a címébe is emelte a nevet: *Lehel*.¹⁰ Ez ugyanis egyrészt a két korai versében feldolgozott krónikás hagyomány alapján mondta el Lehelnek a Lech-mezei vereség utáni halálát, s azt a gesztusát, hogy felakasztása előtt még az öt legyőző német császár halálát okozta – másrészt viszont itt, eltérően Petőfi saját, korábbi verzióitól is, a halált a megfúvott kürt hangja idézte elő:

Megkapta kürtjét s úgy megfújta a hős,
Hogy a császár megsiketült bele,
Megisiketült és eldőlt... innenonnan
Kilencszáz éve, s még föl sem kele.¹¹

Ez a megoldás adott új értelmet a vers első strófájának, amelyben a költő saját elődjeként nevezte meg Lehelt, mellesleg két olyan történelmi személy említése mellett (Toldi Miklós és Kont István), ami pedig más költői életművek párhuzamos felidézését is magában foglalta. A vers keletkezésekor, 1845-ben Toldi említése Vörösmarty két versét jelentette,¹² Konté pedig elsősorban Garay János igen népszerű balladáját¹³ – a Toldi-téma verses epikai feldolgozására a Kisfaludy Társaság csak 1846-ban írta ki azt a pályázatát, amelyre Arany János elbeszélő költeménye elkészült. Petőfi saját, erősen retorikus hagyományválasztása, amely ennek a versnek a felütésében megmutatkozott, ezekhez a költői mintákhoz mérhető, s ezekhez képest minősült polemikusnak és harciasnak:

Mellyik szerelmes nem választ magának
A számtalan közül egy csilagot?
És mellyik költő nem választ magának
A számtalan közül egy bajnokot?
Ezt Toldy Miklós, azt Kont lelkesíti;
Ki a vitéz, ki engem föltüzel?
Ki a vitéz?... a kúrtharsogtatással
Országokat reszkettető Lehel!¹⁴

¹⁰ A verset a kritikai kiadás Pestre és 1845. október 15-e és november 25-e közé datálta; a vers és a jegyzetek: PETŐFI Sándor *Összes költeményei (1845. augusztus – 1846)*. Kritikai kiadás, s. a. r. KERÉNYI Ferenc, Akadémiai, Budapest, 2003, 71–73, 370–373. (Petőfi Sándor *Összes Művei* 4.) [A továbbiakban: PSÖM IV.]

¹¹ PSÖM IV, 73.

¹² Vörösmarty Toldi-verseiről lásd SZAJBÉLY Mihály, *Vörösmarty Mihály Toldi-történetei*, ItK 1999/3–4., 356–368.

¹³ Garay versének mintaadó szerepéről lásd BORBÉLY Szilárd, *A fikció historizálásáról. Arany János Ál-Kont versének genealógiája kapcsán*, *Alföld* 1995/12., 60–72.

¹⁴ PSÖM IV, 71.

Ezt az 1845-re láthatólag készen álló koncepciót aztán az Arany Jánossal való megismerkedés s a vele a lehetséges eposzi témákról való eszmecsere árnyalhatta. Petőfi és Arany ismeretségét az alapozta meg, hogy a *Toldi* pályázati sikere után, de még a mű megjelenése előtt Petőfi levéllel és egy, a levélben elküldött üdvözlő verssel kereste meg Aranyt, s Arany erre aztán válaszolt. Ennek a meginduló levelezésnek az egyik feltűnő eleme az volt, hogy szinte rögtön esztétikai és irodalompolitikai kérdések körül forgott, s az egyik témája éppen az epikus költészet lehetősége, illetve a „nép”-hez szóló irodalom mibenléte volt. Ez persze aligha csodálható, legalábbis Petőfi oldaláról, hiszen – ahogy láttuk – a *Mért nem születtem ezer év előtt?* című versében éppen ő emlegette lehetséges, mi több, kívánatos témaként azt a Toldi Miklóst, akiről aztán Arany megírta a régen várt epikus költeményt. Inkább az a feltűnő, hogy Arany is rögtön igazodott ahhoz, amit ő Petőfi érdeklődésének gondolt, s megjegyzései ehhez a tematikához kapcsolódtak. Így már az első válaszlevelében, amelyben verssel válaszolt az őt üdvözlő versre (*Válasz Petőfi Sándornak*), a második bekezdés azonnal erről szólt: „Önnek elveit a nép és költészete felől forró kebellem oszton hisz nekem önzésből is azt kell tennem! Nemzeti költészetet csak azontúl remélek, ha előbb népi költészet virágozott. Mit szólna Ön hozzá, ha valaki tisztán népi szellemben és nyelven irt (komoly) epósra vetné fejét? Chimaera lenne ez?”¹⁵ Petőfi erre válaszul fogalmazta meg saját elvét, amely az ilyen módon felfogott „népi” eposz hőseként a királyokat nem tudta volna elfogadni: „Azt kérdezed leveledben, hogy nem lenne-e chimaera a népi szellemben és nyelven irt komoly eposz? meghiszem, hogy nem; és nagyon jól teszed, ha minél előbb bele kapsz. Csak királyt ne végy hő-södnek, még Mátyást se. Ez is király volt, s egyik kutya másik eb. Ha már a szabadság eszméit nem olthatjuk szabadon a népbe, legalább a szolgaság képeit ne tartsuk szemé elé, még pedig a szolgaságnak a költészet színeivel kellemessé, vonzóvá festett képeit. Nekem illy eposz már régi eszmém, hőseim Trencsényi Csák Máté és Rákóczi.”¹⁶ Ezekben a sorokban figyelemre méltó annak megvallása, hogy Petőfi „régiszméjé”-nek nevezte egy ilyen eposz megírását, másrészt a generális királyellenesség ellenére a két megnevezett, lehetséges főhős egyike, II. Rákóczi Ferenc mégiscsak uralkodó volt – igaz, nem királyi, hanem fejedelmi rangban. Amúgy mindaz, amit itt Petőfi felvázolt (mert kifejtésről azért túlzás lenne beszélni), tökéletesen megfelel annak, amit Arany a *Toldi*-ban megvalósított – talán éppen ezért is lehetett olyan nagy az összhang ebben a kérdésben Arany és Petőfi között.

Mindezek után azonban Arany fogalmazta meg ennek a már korábban is felsejülő nézetazonosságnak a szemléleti és tematikai következményeit (Rákóczi Ferenc és Csák Máté mellé beillesztve Dózsa Györgyöt is). Érdemes hosszasan idézni ezt a passzust:

¹⁵ Arany János – Petőfi Sándornak, Szalonta, 1847. február 11. = ARANY János *Levelezése (1828–1851)*, s. a. r. SÁFRÁN Györgyi – BISZTRAY Gyula – SÁNDOR István, Akadémiai, Budapest, 1975, 53. (Arany János Összes Művei 15.) [A továbbiakban: AJÖM XV.]

¹⁶ Petőfi Sándor – Arany Jánosnak, Pest, 1847. február 23. = AJÖM XV, 56.

Ha én valaha népies eposz írására vetném fejemet: a fejedelmek korából venném tárgyat. Festeném a népet szabadnak, nemesnek, fegyverforgatónak, a fejedelmet atyának, patriarchának, elsőnek az egyenlők közt. Festenék szabad hazát, közös hazát; megtanítanám a népet, miképp szeresse a hont, mellyért eldöde vére folyt. Mert bizony nem a *mai* nemesség vére volt az, melly visszaszerelte Etele birodalmát: az a vér részint csatateren folyt el, részint a magvetők igénytelen gubája alatt rejlik. Az a vér szolgavérré sohasem fajúlhatott; mai napig is daczol a zsarnoksággal; azért durva, nyakas, megigázhatlan; de azért merész, őszinte és tiszta is. S e nemes vér, minthogy az *egy igaz úr* előtt szolgálisan csúszkálni nem tudta, szolgává kényszerített: ellenben jöttek idegen földről, támadtak a haza megnyűgött idegen népe közül *szolgák*, s azok lőnek urakká. Epost ez utóbbi vér nem érdemel: az elsőnek akkor Homér kellett volna, – most Ossian, ki a fájulni kezdő ivadékot az elődök erényeire visszaemlékeztetné. E feladatot azonban, a ma élők közül, csak *te* bírnád meg; én csupán figyelemzetésül említettem. Egy illy epost, remélem, vérré tanulna a nép s buzgóbban énekelné azt, mint az olasz matróz *Gerusalemme liberataj*át; a nemesi rend (talán) elszégyelné magát, átvenné a néptől, mint most a népdalokat s lenne a költészet nem csak az „írastudók és farizeusok” hanem a *nemzet* költészete.¹⁷

Vagyis Arany saját *Toldiját* aligha tekinthette „népi eposz”-nak, hiszen ennek a műfajnak a megvalósítását a jövő feladatának tartotta, s ezt is inkább Petőfinek akarta átengedni. Vagyis ebben az esetben is úgy viselkedett, mint ahogy a líra esetében is tette: magát alkalmatlannak minősítve, Petőfire látszott ráruházni a feladatot. Ugyanakkor figyelemre méltó az a tipológiai megfontolása, hogy egy ilyen, a királyság előtti periódusból származó epikus művet kizárólag ossziáni pozícióból vélt megvalósíthatónak – azaz az emlékezés hangsúlyos középpontba állításával. Arany mondta ki a tematikus újdonságot is Petőfi témajavaslatához képest, vagyis míg Petőfi a monarchia viszonyai közötti lázadó figurákat minősítette megfelelő témának (Rákóczi, Csák), Arany nevezte meg azt a korszakot (a honfoglalás utáni, de a királyság létrejötte előtti periódust), amely lehetővé tehetné a patriarchális viszonyok történetileg is hiteles ábrázolását. Úgy tűnik tehát, Aranynak köszönhető Petőfinek a témára való rátalálása, s Arany levélben kifejtett ötlete nélkül nem képzelhető el a Lehel-téma epikus kidolgozásának az elkezdése sem. Annál is inkább, hiszen maga Arany nevezte meg Petőfit egyedülként, aki képes lenne az ily módon felfogott „népi” eposzt megírni. Ezen a ponton szerencsés módon találkozhatott össze Petőfi régi vonzalma Lehel vezér iránt azzal a tematikus ajánlattal, amelyet Arany fogalmazott meg (sejthetőleg úgy, hogy nem volt tudatában Petőfi ilyen jellegű személyes érdeklődésének).

Arany és Petőfi eszmecserei részben levelekben, részben a személyes találkozások alkalmával zajlottak, s csak ez előzőkről tudunk valamit. Ha a levelekből indulunk ki, akkor annyit állapíthatunk meg, hogy Petőfi az Aranynak írt, 1847. december 3-i levelében nem tett említést a témáról,¹⁸ és Arany válaszlevelében (1847. december 9.

¹⁷ Arany János – Petőfi Sándornak, Szalonta, 1847. február 28. = AJÖM XV, 59. (Kiemelések az eredetiben.)

¹⁸ Vö. Petőfi Sándor – Arany Jánosnak, Pest, 1847. december 3. = AJÖM XV, 156.

és 13.) sincs utalás arra, hogy az októbervégi szalontai tartózkodás során a téma akár csak fölmerült volna.¹⁹ Bár ez persze nem sokat jelent, hiszen nem lehet kizárni a társalgásban való fölmerülését. S az eddig elmondottak fényében igen kevésbé valószínű, hogy éppen ez ne került volna elő Petőfi és Arany személyes beszélgetéseiben, ugyanis a levelezésből látjuk, hogy Arany és Petőfinak ez volt az egyik első és legfontosabb megbeszéltnivalója.²⁰ Ez azonban persze csak feltételezés. Ami biztos: Petőfi még 1848. január 2-án is csupán a *Coriolanus*-fordítást nevezte meg munkában lévőként,²¹ és csak január 29-én említette először az új művet: „Én most Lehelt írom elbeszélő költeményben, röviden, de egész életét Azsiából az akasztófaig, olyan nyolc soros alexandrinusokban, mint a te Schedeled vagy Toldid.”²² S talán azért is nem kellett neki ekkor jobban magyaráznia a témaválasztást, mert ezt már korábban tisztázták Arannyal. Az a magától értetődőség és finom irónia, ahogyan ez a hírt Arany fogadta, legalábbis ezt erősíti. Arany ugyanis február 6-án egy verses válaszban reagált erre a hírre, s üdvözölte a téma kidolgozását, de egyáltalán nem látszott csodálkozni rajta: „TE pedig, barátom, siess, irjad Lehelt, / Kit lelkedbe szárnyas génuszod lehelt. / Irjad, mert nem érsz rá, ha itt lesz a nagy had / Harcz és háború és igazi hadd-el-hadd.”²³ Február 10-én Petőfi ismét hírt adott a munka állásáról: „[...] én e hónapban bevégezem Coriolanust, már a negyedik felvonás vége felé járok, [...] Lehellel hallgatok, míg Coriolánt el nem végzem, akkor egész erővel bele kapaszkodom; 37 strófa van meg belőle, 8 soros.”²⁴ Mivel azonban a *Lehel vezér* elkészült töredéke ennél hosszabb, 57 versszak, Petőfi 1848 februárjában még bizonyosan dolgozott rajta. Utána azonban nem.

A szöveg félbemaradásáról nem ismerünk szerzői kommentárokat, így bizonyos magyarázat sincs arra, hogy Petőfi miért nem kerekítette ki a művét a továbbiakban. Ebben persze szerepet játszhatott számos tényező – például az, hogy hamarosan a márciusi forradalom s az után a következő események miatt egyszerűen nem volt ideje erre a munkára.

De elképzelhetők Petőfi részéről olyan szemléleti és poétikai megfontolások is, amelyek a már elkészült részekben jelenlévő ellentmondásokat észlelték, s ezért nem tűnt érdemesnek a *Lehel vezér* befejezésén továbbdolgoznia. Vagy éppen a felgyorsuló események miatt időszerűtlennek érezhette a koncepciót és a fölvezölt szituációkat. Nem tudjuk. Éppen ezért érdemes a szöveg rendelkezésünkre álló,

¹⁹ Arany János – Petőfi Sándornak, Szalonta, 1847. december 9. = AJÖM XV, 157.; Arany János – Petőfi Sándornak, Szalonta, 1847. december 13. = AJÖM XV, 157–160.

²⁰ Kerényi Ferenc úgy fogalmazott monográfiájában: „itt arról a népi eposzról van szó, amelyről Arannyal már megismerkedésük óta levelezett [ti. Petőfi], és amelynek lehetőségét 1847-ben kétszer is megvitathatták Szalontán.” KERÉNYI Ferenc, *Petőfi Sándor élete és költészete. Kritikai életrajz*, Osiris, Budapest, 2022², 350. (Osiris Monográfiák)

²¹ Petőfi Sándor – Arany Jánosnak, Pest, 1847. január 2. = PETŐFI Sándor *Levelezése. Függelék (Vegyes feljegyzések, szerkesztői jegyzetek, dedikációk, másolatok, rajzok) – Pótlás a kiadás korábban megjelent kötetéhez*, s. a. r. KISS József – V. NYILASSY Vilma, függelék H. TÖRÖS Györgyi, pótlás KISS József, Akadémiai, Budapest, 1964, 117. (Petőfi Sándor Összes Művei 7.) [A továbbiakban: PSÖM VII.]

²² Petőfi Sándor – Arany Jánosnak, Pest, 1847. január 29. = PSÖM VII, 126.

²³ Arany János – Petőfi Sándornak, Szalonta, 1848. február 6. = AJÖM XV, 177.

²⁴ Petőfi Sándor – Arany Jánosnak, Pest, 1848. február 10. = PSÖM VII, 130.

elkészült részének az elemzéséből kiindulni. Az ugyanis az elkészült szövegből is jól megítélhető, hogy a *Lehel vezér* erősen ideologikus céltételezésű műként indult. Ez Petőfinél újdonság, hogyha verses epikai műveire gondolunk. Hiszen a *János vitéz* – egy korábbi alkotói periódusának emblemikus alkotása – nem próbálta meg folyamatosan beleírni a szövegbe a megcélzott olvasóközönség (de akár úgy is mondhatom: az implicit olvasó) feltételezett jellemzőit és reakcióit. A *Lehel vezér* azonban nem szűkölködik az ilyesmiben. Olyan kitételek szerepelnek ugyanis itt a szövegben, amelyeket a Petőfi-értelmezések előszeretettel idéznek általános alkotói célként (pedig az érvényességük mégiscsak erre az egyetlen, csonkán maradt műre terjed ki).²⁵ Szemléltetésül érdemes idézni három strófát a mű elejéről:

[...]

De hol is kezdjem csak, hogy megértsük egymást?
Mert hát tudnivaló, hogy én itt mostanság
Nem írástudóknak, nem az úri rendnek,
De beszélek szűrös gubás embereknek;
Hisz az írástudók jobban tudják magok,
Mint én, a miket most mondani akarok,
Az uraknak pedig az ideje drága,
Rá sem érnek ilyen apró mulatságra.

Nem is igen bánom, ha ők nem figyelnek,
A mint nélkülem elvannak ő kegyelmek,
Csak úgy elvagyok én ő kegyelmek nélkül,
Egyiknek sem élek az emberségébül.
A kik ő előttök görnyesztik hátokat,
Lesve asztalukról a morzsalékokat,
S lesve ajkaikról a kegyes mosolygást:
Őket ez érdemes emberek mulassák.

Megvallom őszintén, épenséggel mások
Azok, a kiket mulattatni vágyok;
Nem a palotáknak fényes gyertyaszála
Vagyok én, hanem a kunyhók mécsvilága.

²⁵ Vö. például MARGÓCSY István, *Nép és irodalom. Tézismondatok és alapkérdések = Uő., Petőfi-kísérletek. Tanulmányok Petőfi Sándor életművéről*, Kalligram, Pozsony, 2011, 415–431. Különösen: 420. (Margócsy István Válogatott Munkái) Margócsy természetesen ezen a szöveg helyen pontosan megadja, hogy az idézete a *Lehel vezér*-ből származik, ám interpretációja kétségtelenül általános szemléleti jelentőséget tulajdonít a verssoroknak. Kerényi Ferenc pedig a *Lehel vezér* egyik metaforáját a szabadszállási választási kudarc értelmezéseként így használta föl: „A szövegben [a választás előtt kiadott *Nyilatkozatban*] többször és hangsúllyal ismételt »kaputos« a városvezetőséget, a helyi értelmiséget jelenti. Szemben azokkal a »szűrös-gubás emberek«-kel, akikhez a költő a *Lehel vezér*-ben kívánt szólni.” KERÉNYI, I. m., 484.

Alant születtem én, szalmafüdél alatt,
Soh'sem tagadom meg a származásomat,
Kis házikókra száll lelkem, mint a gólya,
S egyszerű nótákat kerepöl le róla.²⁶

Ezekben a sorokban Petőfi egyértelműen és radikálisan határozta meg a megcélzott olvasóközönséget a „szűrés gubás” emberekben – s ugyanakkor őket el is határolta a tanult, iskolázott befogadóktól, akiknek nincs szükségük arra a történelem-szemléletre, amelyet ez a mű közvetíthet. Ez erőteljes redukcionizmus, amely a mű befogadását is ehhez az elnagyolt társadalmi kettéosztáshoz köti (s nem tételezi föl, hogy a második csoportból is helyesen értheti valaki az elbeszélő költemény sugallatát). Ugyanakkor a narrátor saját magát is az előző – szociológiailag csak igen hozzátétőlegesen behatárolható – csoport tagjai között határozta meg, igaz, elsősorban morális kérdésként kezelve az odatartozását („Soh'sem tagadom meg a származásomat”). Mindezek a gesztusok pedig egy olyan dikcióval társultak, amely a közérthetőséget és a nyelv áttetszőségét látszik hangsúlyozni: ezt mutatja a gólyahasonlat, amely „egyszerű nóták” közvetítőjeként jeleníti meg ezt a mindennapi falusi tapasztalatból ismerős madarat.

Hasonló eljárások a *János vitéz*ben nem voltak: ott a megszólalás természetes módon, s nem előzetes morális és/vagy szociológiai feltételek körülírásával történt, s így nem is igyekezett a mű előzetesen elhatárolni a befogadására képes és képtelen csoportokat. Alighanem ez is a hatásának az egyik kulcsa.²⁷ A *Lehel vezér* azért gyökeresen más, mert a szövegben egy ekkorra körvonalazódó vagy inkább csak szilárdabbá váló népnevelői szándék csapódott le. Olyasmi, ami Aranyánál is megfigyelhető, ráadásul ugyanebben az időszakban. Ez a két jelenség egymástól nyilván nem volt független, s a háttérben alighanem Petőfi és Arany rekonstruálhatatlan személyes beszélgetéseinek egyeztető jellegét sejthetjük. Aranyánál ennek a mintaműve a *Losonczi István* lett, amelyet Arany a – hivatalosan Vas Gereben és általa, gyakorlatilag csak az előbbi által szerkesztett – *Nép Barátjában* publikált, s alighanem oda is írta.²⁸ Ez az elbeszélő költemény tudatosan didaktikus műnek készült: a szöveg hét strófája sem egyszerűen bevezetés és a téma expozíciója volt, hanem kifejezetten a keletkezés időszakára tett reflexió. Arany itt az 1848-as márciusi forradalom utáni periódus számára tett példaállítás fontosságát hangsúlyozta egy történelmi példázat révén,

²⁶ A *Lehel vezér*ből vett idézetek szövegállapota a készülő kritikai kiadást követi, lapszámot ezért nem tudok feltüntetni, de a követhetőség érdekében jegyzetben mindig megadom az idézett strófák sorszámát: Petőfi Sándor, *Lehel vezér*, 3–5. versszak. A kritikai kiadás hatodik kötetét Kerényi Ferenc rendezte sajtó alá, az ő váratlan halála után a félbemaradt munkát Szilágyi Márton fejezte be. A munka megjelenés előtt áll.

²⁷ A mű értelmezésére lásd SZILÁGYI Márton, *A magyar romantika ikercsillagai. Jókai Mór és Petőfi Sándor*, Osiris, Budapest, 2021, 67–84. (Osiris Irodalomtörténet. Tanulmányok)

²⁸ *Nép Barátja* 1848. augusztus 6., 145–154. A kritikai kiadás szerint a kéziratban található dátum (1848. július 21.), sőt, a megjelenés után a szövegen Arany még dolgozott: ARANY János, *Elbeszélő költemények*, s. a. r. Török Zsuzsa, Universitas – MTA BTK Irodalomtudományi Intézet, Budapest, 2019, 847–848. (Arany János Munkái)

a szabadság igazi mibenlétét és az önfeláldozás szükségességét emelve ki. Ezek a sorok a történetmondás áttételes aktualitását emelték ki:

Sokszor elgondolom: én uram, Istenem!
Ha jőne hazánkra egy nagy veszedelem,
Feltámadna-é a magyar mind egy lábíg,
Vérrel és vagonnal védeni halálíg?

Felnyitom a régi krónikás könyveket,
Olvasok belőlük példás történetet
Azokról, kik hajdan vitézül felkeltek
S haza védelmében dicső halált leltek.

Édes jó Istenem! válna-é magyar ma,
A ki e hazáért olly örömet halna,
Mint Losonczi István Temesvárott régen?
Kinek történetét mostan elbeszélem.²⁹

Nem véletlen, hogy ezekhez a sorokhoz utólag Arany egy jegyzetet csatolt, amelyben jelezte ennek a bevezetésnek a korhoz kötött mivoltát: „Ki, mint szerző, 1848 első havaiban a nép' között élt, érteni fogja e bevezetés hangulatát.”³⁰ A didaktisznak ez a jelenléte szoros összefüggésben volt a választott versformával is: Arany itt a népiességnek ahhoz az értelmezéséhez látszott csatlakozni, amely a közérthetőségre, a minél nagyobb popularitásra törekszik. Ezért aztán ez nem is egyszerűen stiláris kérdés, hanem inkább szemléleti: az a hangütés, amely itt megfigyelhető, nagyon erősen emlékeztet a *Nép Barátja* Arany Jánostól írt cikkeinek a leegyszerűsített érvelésére és szándékolt (s ezért erőltetett) közérthetőségére is. Arany utólag – már némi távolságtartással – a következőt írta erről: „Losonczi 1848-ban, egyenesen a népre hatni akaró iránnyal volt írva, s így inkább krónikás modorban tartva.”³¹ A popularitásnak ez a megkísértése tehát mind Petőfi *Lehel vezéré*nél, mind Arany *Losonczi Istvánjánál* érzékelhető, s mindenképpen méltó a figyelemre, még ha nem könnyű is felismerni, hiszen mindkét költő elég hamar kiábrándult ebből a kísérletből.

Arany a következőképpen fogalmazta meg előzetesen szándékait és reményeit a *Nép Barátja* kapcsán egy, Vas Gerebenhez címzett levelében: „Szerintem a jó nép lap csak abban különbözzék más jó politikai, vagy szépirodalmi laptól, hogy benne az irány cikkek, értekezések tárgya és nyelve a nép által érthető legyen, de azért azok folyvást a korkérdéseket fejtegetessék; a versek a népiességig egyszerűek legyenek, de nem csupán népdalok, hanem kissé emelkedettebb költemények is, hogy általuk a nép izlése nemesedjék; végre a hírek szinte olly modorban közöltessenek, hogy

²⁹ ARANY, *Elbeszélő költemények*, 214–216.

³⁰ ARANY, *Elbeszélő költemények*, 216.

³¹ Az 1867-es Összes költemények VI. kötetéből idézi: ARANY, *Elbeszélő költemények*, 848.

megértésükre ne kívántassék egyéb a józan természetes észnél s iskolán kívüli tapasztalásnál; hogy a közlő ne tegye fel olvasóinál előleges ismeretét a körülményeknek, honnan hírét meríti.”³² Aranynak ezen sorai arról árulkodnak, hogy ő nem a néphez való leereszkedés alkalmának tekintette a lapszerkesztést, hanem a nép felemelésének eszközeként, s ennek stílári következménye volt az a közérthetőség és a didakszis, amely a *Losonczy Istvánban* is megmutatkozott. S mivel Petőfinél is éppen ez figyelhető meg, ezúttal eldönthetetlen, melyikőjük hatott a másikra. Igaza van Vaderna Gábornak, aki Arany Vas Gerebenhez intézett levelének imént idézett részletét tágasabb társadalomelméleti következtetések levonására is alkalmasnak látta: „a forradalmat Arany és Petőfi nem az idegen elnyomás politikai zsarnoksága elleni lázadásaként értelmezte, hanem a nép forradalmaként – olyan eseményként, amikor végre teret nyerhet a tömegek akarata, és ahol lehetőség nyílik az eddig ostobaságba sülyesztett néptömegek művelődés révén történő felemelésére.”³³

Ez a remény azonban nem igazolódott. Az sem biztos, hogy egyáltalán reális volt. Arany és Petőfinek az ehhez az illúzióhoz igazodó, populárisnak szánt művei aligha váltották be szerzőiknek a hozzájuk fűződő vágyait. S ez már nem is az első ilyen tapasztalat lehetett. Arany levelezésében van egy árulkodó adat erről. A költő a *Toldi* megjelenése után írta ugyanis Szilágyi Istvánnak: „*Toldit* veszettül akarnák elolvasatni nyilvánosan, de nem teszem. Félek a N.J.-né féle kritikától. Átalában a szalontai kritikától félek. A hol *János vitéz*re el mondják: »az is bolond, a ki az illyet kinyomatja«, ott *Toldi* nem várhat kedvező fogadtatást. Akarnám, hogy mindenütt elolvassák csak itt ne. Itt a Pegasus sem kell, ha csak nem fontolva haladó, vagy ha politikai czikkekből nincs a nyeregtakarója.”³⁴ A megjegyzés azért érdekes, mert jól érzékelteti a helyi környezet befogadói reakcióinak eltérését attól az országos nyilvánosságától, amely ekkor már a *Toldi* díjazásában, kritikai fogadtatásában megnyilvánult, s azt is megmutatja, hogy Arany pontosan érezte, hogy innentől kezdve, a *Toldinak* köszönhetően, olyan elvárások mentén kell alkotnia, amelyeket egykorú szalontai közege nem tud akceptálni. Vagyis immár kilépett a „versificator”-i státuszából, s a professzionális költővé válás pillanata egy váltást is jelentett, ahonnan nincs – legalább az ő számára biztosan nem volt – visszalépés vagy bennmaradás a korábbi alkotói szerepében. S ezt a diszkrepanciát láthatólag nem csak saját magán érezte. A *János vitéz* helyi hatástalanságára való utalás azért különösen érdekes, mert ezek szerint – Arany saját észlelése alapján – a megcélzott s szándékolt „irodalmi népiesség” is egészen más normát jelent, mint amit a popularitás és érthetőség helyi felfogása elgondolt volna. Ebben pedig sem Arany, sem Petőfinek nem jutott hely.

Arany és Petőfi elégedetlensége a népnevelői didakszis kapcsán aztán különböző módon nyilvánult meg. Petőfi az egészet a Nép Barátja iránti kifakadásokba rejtette (s így természetesen Vas Gerebennek címezte, s nem Arany, s megjegyzésének

³² Arany János – Vas Gerebennek, Szalonta, 1848. június 30. = AJÖM XV, 215.

³³ VADERNA Gábor, *Honnan és hová? Arany János és a nagyszalontai hagyomány*, Reciti, Budapest, 2020, 115. (Vita 1.)

³⁴ Arany János – Szilágyi Istvánnak, Szalonta, 1847. április 2. = AJÖM XV, 79. A levélben emlegetett N. J.-né alighanem a református lelkész és iskolafelügyelő, Nagy József felesége volt.

nem is stílári, hanem morális, illetve politikai színezetet adott): „A legpecsovicsabb lap széles e hazában a nép barátja, értve benne kedves collegád royalistico-ministerialis czikkeit. Ezt én mingyárt eleinte vagy is előre sejtettem, sőt neked is megmondtam, hogy Vas G. ha nem gazember is, de éretlen legény.”³⁵ S Arany sem látta utólag termékenynek ezt az irányt, s ez a felismerés hamar megszülethetett benne, hiszen hamarosan, 1848 őszén már be is szüntette a Nép Barátjában való publikálást, s utólag az ott megjelent cikkeit és verseit igyekezett kirekeszteni az életművéből. Sőt, a Gyulainak szóló önéletrajzi levelében úgy emlékezett vissza életének erre az időszakára, hogy az ekkor követett lírai dikciójától is elhatárolódott – igaz, a szó szoros értelmében a *Murány ostromára* utalva, de érvényesen a *Losonczy István* szempontjából is: „Murányban olly nyelvet akarék megkísérteni, melly az irodalmi s népies nyelv között mintegy közepet tartson – erős legyen, de ne czikornyás, olly nyelvet, melly szélesebb olvasó körrel bírhasson, mint csupán a művelt közönség, így akarván egy részről a költési nyelvnek nagyobb népszerűséget szerezni, más részt a népet egy fokkal magasabb olvasmányhoz szoktatni.”³⁶ A *Losonczy Istvánban* számos, a későbbi Arany-életmű felől nézve ismerős elem benne van: várostrom, hősiesség, árulás, sőt, a lovagiasságot megsértő török ellenfél – éppen ezért különösen jól látszik, milyen szerkezeti és művészi megoldásokat indukál, amikor mindezt Arany krónikás modorban akarja elmondani. Igaz, a felhasznált forrásai is inkább ebbe az irányba tolták az elbeszélő költeményt; ezeket egyébként Tolnai Vilmos derítette ki: szerinte a legfontosabb közvetlen forrás Budai Ferenc *Polgári Lexicona* volt, amelyben összefoglalva megtalálhatók a legfontosabb elbeszélő források adatai (Tinódi Sebestyén, Istvánffy Miklós, Forgách Ferenc).³⁷ Ám ezeknél lényegesebb volt a megcélzott közönség és a hozzá szabott narrációs technika: hiszen amikor Arany néhány évvel később szinte ugyanezeket az elemeket egy másik, az 1552-es év történetéhez kapcsolt eseményhez illesztette, a *Szondi két apródjában* már tökéletesen szakított mind a krónikás beszámoló hangnemével, mind a didakszis erkölcsnevelő feladatával.³⁸ Sőt, a *Losonczy Istvánt* mintegy ellenpontul is lehet szemlélni, hogy milyen volt a valóban eszközszerepű történeti tematika költői feldolgozása – s mennyire nem erről van szó Arany későbbi balladája kapcsán.

Arany tehát hamarosan illúzióknak érezte azt a szándékot, amelyet 1847-ben Petőfivel közösen dolgoztak ki alkotói programként, s amelyet 1848-ban meg is kísé-

³⁵ Petőfi Sándor – Arany Jánosnak, Pest, 1848. augusztus 16. = AJÖM XV, 225.

³⁶ Arany János – Gyulai Pálnak, Nagykőrös, 1855. június 7. = ARANY János *Levelezése (1852–1856)*, s. a. r. SÁFRÁN Györgyi – BISZTRAY Gyula – SÁNDOR István, Akadémiai, Budapest, 1982, 562. (Arany János Összes Művei 16.) Az idézetből kihagytam a javításokat tartalmazó szövegekritikai jegyzeteket.

³⁷ TOLNAI Vilmos, *Arany János Losonczy Istvánjának forrása*, Egyetemes Philologiai Közönlöny 1906/2., 230–239. Voinovich ezek közül csak Tinódit tartja számon: VOINOVICH Géza, *Arany János életrajza*, s. a. r. TÖRÖK Lajos, Universitas – MTA Könyvtár és Információs Központ, Budapest, 2019, 128.

³⁸ Ennek lehetőségével számol elemzésében (miközben a *Losonczy Istvánt* nem említi): TARJÁNYI Eszter, *Az értelmezésmódok ütközéspontjában: a ballada, az allegória és a palinódia = A magyar irodalom története*, II., 1800-tól 1919-ig, szerk. SZEGEDY-MASZÁK Mihály – VERES András, a szerkesztők munkatársa JENEY Éva – JÓZAN Ildikó, Gondolat, Budapest, 2007, 384–394.

reltek megvalósítani. Ez jól látszik későbbi gesztusaiból, ahogyan ekkor keletkezett műveit kezelte. A Nép Barátjában publikált műveit s a didakszisznak ezt a nyílt formáját ugyanis aztán tendenciaszerűen kihagyta a köteteiből (1848-as verseinek nagy részét először csak 1882-ben vette föl a művei összkiadásába, de a cikkeket soha nem is közölte újra).

Petőfinek korai halála miatt erre az elhatárolódásra nem volt módja, de a következő nagy epikus vállalkozása, *Az apostol* arra mutat, hogy esztétikailag ő sem ítélte termékenynek ezt az irányt. Hiszen *Az apostol*ban már nyoma sincs a költői megszólasítás olyan didaktikus problematizálásának, mint amelyet a *Lehel vezér*ben tapasztalhatunk. Igaza van Margócsy Istvánnak: „Az összeegyeztethetetlen ellentmondások szembeszökően nyilvánulhatnak meg úgy is, hogy idejüket tekintve szinte semmi nem választja el őket egymástól: elegendő akár csak arra utalnunk, hogy mily csekély, alig félévnyi időkülönbséggel születik meg a *Lehel vezér*, majd *Az apostol* – s bizony nehéz még két olyan verses epikai művet felidézniük, melyeknek narrációja, dikciója, narrátor-szerepe stb. ennyire messze esnének egymástól.”³⁹ Ehhez csupán annyit érdemes hozzátenni, hogy a jelenség nemcsak így szemlélhető, mintegy rácsodálkozva az egyidejűség látszólag egymást kizáró elemeire: ebben érdemes fölfedezni a korábban született mű, a *Lehel vezér* implicit kritikáját is. S ezt erősíti az a tényező, hogy Petőfi aztán nem a *Lehel vezért* fejezte be, hanem inkább belevágott egy másik, korábbi írásos megnyilatkozásaiból nem levezethető, szokatlan és formabontó elbeszélő költemény megírásába – noha ez utóbbi is időt és koncentrációt igényelt. (Már csak ezért sem hiszem el, hogy a *Lehel vezér* töredékben maradása magyarázható lenne az időhiánnyal s az egyéb elfoglaltságokkal.) S Petőfi az alkotásra fordított időt és energiát már nem a „népi eposz” 1847-ben megpendített, s 1848-ban továbbépített változatára látta jónak vesztegetni. Ezt a tényezőt pedig joggal tekinthetjük olyan utólagos kritikának, amely a *Lehel vezér* elkészült részének szól. Ezért aztán nem is gondolom azt, amit Kerényi Ferenc összegzett a mű kapcsán: „Mindez kétségkívül elmozdulás a nemzeti költő státusán belül, de nem visszalépés a népköltőhöz, hanem egy magasabb szintű, demokrata nemzetfogalom irányába tett kísérlet.”⁴⁰ Megítélésem szerint ugyanis a *Lehel vezér* nem előrelépés, hanem inkább tévút: egy olyan kudarc, amelyet maga Petőfi is gyorsan belátott.

Annál is inkább, mert a *Lehel vezér* egésze nem azonosítható ezzel a didakszissal. Hiszen a mű koncepciója egészen speciális feladatot rótt szerzőjére: Petőfi korábbi, Lehellel foglalkozó versei megelégedtek az életút leglátványosabb eseményének a megjelenítésével, a halál előtti bátor kiállítás és a kürt megfújása (illetve a kürttel végrehajtott gyilkosság) volt az egyedüli témájuk. Egy olyan „népi eposz” azonban, amelyet Petőfi ezzel a művével megcélzott, többszálú történetet igényelt. Petőfi amúgy a téma-választással szorosan igazodott az 1847-ben Aranytól megfogalmazott programhoz, hiszen beleírta a műbe azt, amit Arany a Petőfinek írott levelében a szükséges „népi” eposz történeti szituáltságáról mondott:

³⁹ MARGÓCSY István, *Petőfi szerepdilemmái* = Uő., *Petőfi-kísérletek*, 118.

⁴⁰ KERÉNYI, I. m., 351.

Akkor más világ járt, elgondolhatjátok,
Nem volt még korona, nem voltak királyok,
Fejedelem volt az első a nemzetben, [...]”⁴¹

Petőfi azt írta Aranynak, hogy Lehel „egész életét Azsiából az akasztófaig” akarja belefoglalni a művébe,⁴² márpedig ehhez a nagyralátó tervhez nem nyújtott elég anyagot a krónikás hagyomány. Így feltétlenül szükség volt a költői fantázia helykitöltő erejére támaszkodni, különösen a pálya kezdeti szakaszának a megrajzolásakor. S mivel ez még része a töredéknek is, ezt jól érzékelhetjük is a gyermekkor és az ifjúkor ábrázolásában. S itt Petőfi olyan lehetőségeket villantott föl, amelyek messze túlmutattak a bevezető sorok hangütésén és dikcióján, illetve a tanulatlan néprétegek (a „szűrös-gubás emberek”) ideologikusan megjelenített, feltételezhető befogadói horizontján.

Petőfinél Lehelnek és kürtjének a viszonya lényegi és mélyre ható kapcsolat: a kürt nemcsak attribútuma Lehelnek, hanem afféle sajátos, kvázi-mágikus tárgyként is működik. Ennek pedig van előképe a magyar irodalomban, s ráadásul éppen egy olyan költőnél, aki Petőfinek különösen fontos volt.

A kürt szerepe ugyanis a *Lehel vezért* Vörösmarty epikus műveihez kapcsolja. A *Zalán futása* első énekében a Délszaki Tündér első felbukkanásakor már szerepel a narrátori leírásban egy, a természet hangjait őrző, titokzatos síp mint a halhatatlan lény hangszere:

És vala gyöngyökkel ragyogó szép sípja kezében,
Melly a’ természet’ hangját elzárva magában,
A’ nagy föld’ közepén mélyen fekszik vala hajdan.⁴³

Sőt, az eposzban maga Lehel is helyet kapott, ráadásul egy olyan síp birtokosaként, amelyet születésekor egy tündér ajándékozott neki, s amelyet később saját akaratából cserélt harci kürtre. Vagyis Lehelnek meg a hangszerként és méltóságjelként egyaránt funkcionáló kürtnek a története egymás mellé rendelődött, s ez utóbbi birtoklásának eredettörténete szinte elrendelsszerűen mutatta Lehel küldetésének a lényegét:

[...]’ s a’ kürtösen ékes
Úti Lehelt, kit utaztában szült anyja Meótis’
Habjainál, hol egy ősz tündér lány hangu dalokkal
Zengedező sípot nyújtott a’ gyenge szülöttnek.
Hogy nőtt a’ gyermek, gondatlan jára virágos
Völgyeken, és hegyeken, ’s bájos sípjába lehelvén,
Anyját lány dallal tisztelte, ’s az ősz tavi tündért.

⁴¹ PETŐFI Sándor, *Lehel vezér*, 7. versszak

⁴² Petőfi Sándor – Arany Jánosnak, Pest, 1847. január 29. = PSÖM VII, 126.

⁴³ VÖRÖSMARTY Mihály, *Nagyobb epikai művek*, I., s. a. r. HORVÁTH Károly – MARTINKÓ András, Akadémiai, Budapest, 1963, 62. (Vörösmarty Mihály Összes Művei 4.) [A továbbiakban: VMÖMIV.]

Énekeket mondott a' késő napnak, az ékes
 Hajnal' arany hajsálainak, a' csillagi fénynek,
 És a' felleg alól kijövő szép hold' sugarának.
 Későbbben megváltoztak játéka, látván
 Versenyos apjánál, 's száguldó bátyja' kezében
 A' ragyogó fegyvert, fényét meg kezdte kívánni,
 'S már délczeg paripán kardot villogtata, kopját
 Szórt, 's nyilakat, 's örvös buzogánnyal készülé harcra,
 'S kéré a' tündért, hogy változtassa keménynyé
 Sípja' szelíd hangját. Búsult; de nem állhata ellent
 A' tündér, 's hadi kürtté lett a' gyenge dalú síp,
 Harsány most, és rettenetes hangjával, az égi
 Dörgésként zeng táborokon, 's vérharci mezőkön:
 Szívet emel, majd szívet aláz a' bajnok ajakról.⁴⁴

Ez a *Zalán futásában* csak egy betét. Jelentősége azonban nemcsak önmagában (s Petőfi *Lehel vezérét* esetleg előkészítő jellegében) áll, hanem egy világirodalmi toposz meghonosításaként: Fried István 1964-es tanulmányában már utalt a wielandi párhuzamra (a célzás nyilván az *Oberonra* vonatkozott).⁴⁵

Ennél sokkal jelentősebb kompozíciós szerepet kapott aztán a síp a *Délszigetben*, s itt keletkezésének története is részletesen és hosszasan ki van bontva. A kispikái alkotásban ez az egyik központi metaforaként működik, a még névtelen fiú, a későbbi Hadadúr alkotja meg a szél segítségével egy hangabokorból a sípot, amely csodálatos erővel rendelkezik, s képes magába fogadni a természet minden szép és szörnyű hangját. Érdeemes hosszabban idézni a síp elkészültének részletes leírását:

[...] Gondolat ötlék,
 Uj 's nagyot ígérő, békétlen eszébe; kiállott
 A' vak mélységhez 's lekiáltott tág üregébe:
 „Kelj ide forgó szél, kelj föl nekem ormok' urának
 és te sodorj sípot a' sok szózatú hangabokorból;
 Hangabokor terem itt, sok hangokat összefogó síp.”
 Szólt 's követ indított az üregbe, nehéz követ; arra
 Fölkele forgó szél a' földnek szinte beléből.
 Lenn vala még 's moraját már is hallhatta: üres hang
 'S tompa moraj volt még, de telibb és rettenetesb lón

⁴⁴ VMÖM IV, 59.

⁴⁵ „Ez a varázssíp a wielandi-weberi Oberon varázskürtjével s a mozarti-schikanederi varázsfuvolával zeng egy zenekarban.” FRIED István, *Jegyzetek a Zalán futásához*, ItK 1964/2., 160. Wieland *Oberonját* Vörösmartyval már korábban kapcsolatba hozta: SZAUDER József, *Csongor és Tünde* = Uő., *A romantika útján. Tanulmányok*, Szépirodalmi, Budapest, 1961, 333. Lásd még FRIED István, *Vörösmarty Mihály és az Oberon* = Uő., „...örömem poklokkal határos”. *Vörösmarty Mihály költői indulásának néhány kérdése*, Balatonfüred Városért Közalapítvány, [Balatonfüred], 2019, 160–179. (Tempevölgy könyvek 32.)

Hirtelen és hogy elért az üreg' szájához, üvöltve
 'S elfeketedve csapott a' legszebb hangabokorra.
 Bús vala harcza szegény csemetének; sírt, mikor a' szél'
 Örve hajába kapott, szomorún nyögdeltek utána
 Társi; de nyugtalanul várá a' gyermek; azonban
 El volt ütve magas feje már, kisodorva tövéből
 Hangos kérge: helyen pusztán és dísztelenül állt
 A' nyomorú törzsök, csak imént fejedelmi nevendék.
 Héja pedig síp lett, azt a' szél vette magához,
 Meglyukgatta 's fölét beszegé pinytöke torokkal.⁴⁶

A síp ezek után a természet legyőzésének egyik legfőbb eszköze lesz, hiszen a gyermek mindenféle természeti hangot képes ezáltal rabul ejteni, s a síp megfújásával megszólaltatni.

A *Délsziget* ezen metaforájáról a szakirodalomban aztán többféle, egymásnak nem ellentmondó, de egymással teljesen össze sem hangolható nézet megfogalmazódott. Riedl Frigyes egyértelműen és határozottan foglalt állást, bár némileg leegyszerűsítette a kérdést: „ez a síp a költészet szimbóluma.”⁴⁷ Riedlre reagálva Szerb Antal árnyaltabban fogalmazott, s tágabb értelmezést adott: „A bűvös síp a nyelven túl az omnipotenciát általában jelenti, a gyermekkorra vonatkozó képzetek legcentrálisabb mozzanatát.”⁴⁸ A világirodalmi előzmények kapcsán is több markáns vélemény idézhető: Turóczi-Trostler József Mozart *Varázsfuvolájával* kapcsolta össze,⁴⁹ Szauder József pedig Wieland *Oberonjának* varázskürtjével.⁵⁰ Ezek a szórt asszociációk a szöveg sokrétűségét bizonyítják, s nem a gyöngeségét – noha Tóth Dezső mintha ez utóbbi felé hajlana, s ezzel a közérthetőség normájának be nem tartását kérné számon Vörösmarty (voltaképpen Erdélyi János egykorú kritikáját újítva föl): „Hogy ez a részleteiben oly gazdagon kidolgozott síp-történet a beszélő tudás emberi hatalmát vagy a mindent kifejezni képes költészet erejét jelenti-e, nem tudni.”⁵¹ Annyi mindenképpen leszűrhető a szakirodalom kísérleteiből, hogy Vörösmarty itt egy sokjelentésű, komoly előképekkel és párhuzamokkal rendelkező szimbólumot hozott létre, amelynek az interpretálása a mű értelmezésének az egyik kulcsa.⁵²

⁴⁶ VÖRÖSMARTY Mihály, *Nagyobb epikai művek*, II., s. a. r. HORVÁTH Károly – MARTINKÓ András, Akadémiai, Budapest, 1967, 61. (Vörösmarty Mihály Összes Művei 5.)

⁴⁷ RIEDL Frigyes, *Vörösmarty Mihály élete és művei*, s. a. r. SZENTGYÖRGYI László tanár, kiadta Budapesti V. ker. áll. Berzsenyi Dániel Gimnázium VI., VII., VIII. osztálya, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, [Budapest], [1937], 88. (Magyar Irodalmi Ritkaságok 37.)

⁴⁸ SZERB Antal, *Vörösmarty-tanulmányok* = Uő., *Gondolatok a könyvtárban*, s. a. r., bev. KARDOS László, Révai, Budapest, 1946, 531.

⁴⁹ TURÓCZI-TROSTLER József, *Vörösmarty mai szemmel* = Uő., *Magyar irodalom – világirodalom*, I., Akadémiai, Budapest, 1961, 426.

⁵⁰ SZAUDER, I. m., 333.

⁵¹ TÓTH Dezső, *Vörösmarty Mihály*, Akadémiai, Budapest, 1957, 132. (Irodalomtörténeti Könyvtár 1.)

⁵² A *Délsziget* értelmezéséhez lásd még SZILÁGYI Márton, „Miért én éltem, az már dűlva van”. *Vörösmarty-tanulmányok*, Kalligram, Budapest, 2021, 69–81.

Petőfi a *Lehel vezér*ben Vörösmarty ezen előzményeihez kapcsolódott, de nála nincs szó a kürt transzcendens, tündérektől származó eredetéről. Itt maga Lehel az, aki saját vadászati zsákmányából megalkotja a kürtöt (amely eszerint elefántcsontból készült, úgy, ahogyan a Jászberényben őrzött, s Petőfitől valószínűleg személyesen is látott kürt):⁵³

S gyermekjátékot még alig hogy felejtett,
Mikor nyilával egy elefántot ejtett,
Kivette és kürtnek csinálta agyaráát,
A cifrát tulajdon keze faragta rá.⁵⁴

Petőfinél a kürt Lehel legfőbb társa, mi több, szerelme lesz, amely gazdájának minden változó hangulatát ki tudja fejezni, s nem csupán harci jeladóként funkcionál:

Hogy szerette kürtjét! meg is érdemelte;
Nem csontdarab volt az, de tulajdon lelke.
Mit elméje gondolt, a mit szíve érzett,
Szózatot ajkával mindent elbeszélt.
Hol vidám hangja volt, hol pedig szomorú,
Tudott harsogni, mint az égiháború,
S tudott lágyan búgni, mint a kis madárka,
Ki utána csalja párját ágrul ágra.⁵⁵

A műnek erre a vonulatára igen találó Kerényi Ferenc jellemzése: „»a kúrtharsogtással / Országokat reszkettető Lehel« egyszerre idézte föl a régi katonai vitézséget, ezenkívül – kürtje révén – művésznek, afféle magyar bárdnak is tartotta [ti. Petőfi], akinek kürtszava a magyarság mindenkorai hangulatának méltó kifejezése.”⁵⁶ Ráadásul ha a kürt szerepét a Vörösmartytól is reprezentált világirodalmi párhuzamokhoz mérjük, akkor ezen a ponton Petőfi is eljutott egy nagy romantikus szimbólum meg-

⁵³ Jászberényben Szendrey Júliának éltek rokonai, nagynénje, Sismis Mihályné Szendrey Franciska (Szendrey Ignác testvére) és unokatestvérei. A kapcsolat folyamatosságát bizonyíthatja, hogy Petőfiék, távollétükben ugyan, de elvállalták az egyik unokatestvér gyermekének keresztszülei felkérését 1848. márciusában: *Petőfi-adattár III. Petőfi-okmányok, Függelék (családi adatok), Pótlások az I. és II. kötethez*, gyűjt., s. a. r., jegyz. Kiss József, Akadémiai–Balassi, Budapest, 1992, 95–96, 245. (A magyar irodalomtörténetírás forrásai 15.) Vö. még GYIMESI Emese, *Gyermékszemmel Szendrey Júlia családjában. Szendrey Júlia, Petőfi Zoltán, Horvát Attila, Árpád és Ilona gyermekkori levelei, versei és játékaik 1840–1870*, MTA-Lendület Magyar Családtörténet kutatócsoport, Budapest, 2019, 113. (Magyar Családtörténeti Források 2.) Petőfinek a várossal való kapcsolatáról legutóbb lásd: GODA Zoltán, *Petőfi jászberényi látogatásai, a Szendrey és a Sismis család kapcsolatai*, *Redemptio* 2007/3., 5–7. A Petőfi-házaspár valószínűleg akkor látogathatta meg a rokonokat, amikor Szalontáról, Aranyéktól tértek vissza Pestre: Szalontáról ugyanis 1847. október 31-én utaztak el, s csak november 4-én értek föl Pestre. A közbülső néhány napról nem tudjuk, hol töltötték, de kézenfekvő a feltételezés, hogy ekkor Jászberényben állhattak meg.

⁵⁴ PETŐFI Sándor, *Lehel vezér*, 21. versszak.

⁵⁵ Uo., 26. versszak.

⁵⁶ KERÉNYI, I. m., 350–351.

alkotásának a küszöbére, úgy, hogy mindezt egy, a korábbi nemzetkarakterológiai tradíciókra épülő, de újakonstruált nemzeti jellem közegébe tudta volna ágyazni.

Csakhogy, ha ez az ábrázolás teljes egészében kiépülhetett volna, ez már aligha illeszkedett volna töretlenül a „nép” felemelésének az edukatív programjába, amelyet egy körülményeskedő, erőltetetten közérthetőnek szánt narratori dikció közvetített. Már csak azért sem, mert a kürtnek ez a sokrétű szimbóluma aligha lehetett volna áttetsző és egyértelműen dekódolható üzenet, mint ahogy a mű elkészült részének egy másik vonulata ilyen volt. Gondolok itt a *Lehel vezér* nyilvánvaló németellenességére (Lehel ugyanis mindig a németek ellen száll harcba, erős és ironikus sértésekkel illeti ellenfeleit); ezt a konkrét történeti szituáció indokolta, a fejedelmek korának választott történelmi díszleteibe nem tartozott bele szervesen, s Petőfinél ez amúgy is mindig a birodalom nyugati fele iránti politikai ellenszenvet fejezte ki. Azaz noha alkalmazta rá az eleve többjelentésű *német* szót, ez nem etnikai alapozású antipátia volt.

Ha ehhez hozzászámítjuk a *Lehel vezér* rejtett önarcképszerűségét is, amely a „harcos” és a „költő” szerepének egy személyben való megjelenítésében mutatkozott meg, akkor még bonyolultabb a helyzet, illetve még jobban mutatja azokat a diszparát elemeket, amelyeket Petőfi ebbe a „népi eposz”-ba akart volna integrálni. A mű Jászberény recens és múltbeli állapotának leírásával kezdődik, s ez vezet az ott őrzött kürt emlegetéséhez – ez pedig egy lokális ihlet jelenlétét bizonyítja. Ráadásul a töredék éppen azzal végződik, hogy Lehelről kiderül, ő a Jászság és a Kunság első embere:

Mentek, mendégéltek és elértek végre
A Jászság és Kunság szép róna földére,
Melly a délibábnak szülő tartományja,
És a mellynek Lehel volt a kapitánya.
Valahányszor Lehel e földre rá lépe,
A megilletődés szállott be szívébe,
Most is úgy járt, most is meg volt illetőde,
S szólt oly érzékenyen, a hogy csak telt tőle: [...]⁵⁷

Erről a történelmi források nem szólnak, ez Petőfi egyéni leleménye volt. Ezzel is igyekezett a művet saját szülőföldjének, pontosabban választott identitásának világához hozzákapcsolni, s a Jász-Kun Kerület konstruált múltjának fölmutatásával az eleve idegen etnikumú betelepülők számára kialakított közigazgatási egységet mintegy – ahistorikusan – visszavezetni a honfoglalás utáni időkbe (amikor persze még sem a Kunság, sem a Jászság nem létezett). Ez nyilván a főhős, Lehel önarcképszerű beállítását erősíthette volna, hiszen költői mivolta mellett így személyes kötődése is lehetett volna ahhoz a régióhoz, amelyet Petőfi tudatosan és demonstratívan saját szülőföldjeként jelenített meg. Ez a szándék éppen csak felvillant, hiszen mindez a töredék utolsó, még elkészült strófájában fogalmazódott meg. Ám a *Lehel vezér*

⁵⁷ PETŐFI Sándor, *Lehel vezér*, Második ének, 4. versszak

még ilyenformán is érzékeltetni tud valamit azokból az illúziókból és abból a szülőföld-nosztalgiából, amely miatt Petőfi nem sokkal később éppen Szabadszálláson kísérelt meg képviselőjelöltként föllépni, összetévesztve az érzelmi viszonyulást a politikai praxis szempontjából kiaknázható kapcsolati tőkével. S az is sokatmondó, hogy ebből a kudarcból s az ebből fakadó jelentős csalódásból⁵⁸ utóbb már nem a *Lehel vezér* befejezése és az ott megmutatkozó naiv és historizált azonosságtudat továbbépítése következett, hanem inkább a kirekesztettséget és mellőzöttséget sokkal általánosabb keretben megjeleníteni tudó *Az apostol* született meg.

A *Lehel vezér* töredéke tehát olyan sok, egymással össze nem egyeztethető intenció együttes jelenlétére mutat, amely nem lett volna harmonikusan megjeleníthető. A nagy vállalkozásnak ezt az eleve művészi kudarcot sejtető jellegét pedig Petőfi idejekorán felismerte. Alighanem inkább ezzel magyarázható a munka félbehagyása, mintsem az időhiánnyal. Hiszen a kürt romantikus, sokrétű, középponti szimbolikája nehezen fért volna össze azzal a leegyszerűsített, a „népi” eposz elképzelt befogadónak elváráshorizontjához szabott dikcióval, amelyet a narrátori hang képviselt. De ezen a stiláris és szemléleti feszültségen túl ehhez a hangütéshez sem a személyes eredettörténet historizálása, sem a szülőföld-nosztalgia anakronisztikus szövegbe építése sem illeszkedett maradéktalanul, mi több, ez utóbbit a hamarosan bekövetkező történeti események (a választási kudarc) önmagukban is érvénytelennek mutatták. Ezek alapján aligha csodálható, hogy Petőfi nem igyekezett befejezni ezt a vállalkozását, s ezzel végérvényesen meg is szűnt számára az 1847-ben még aktuálisnak tűnő igény a „népi eposz”-ra. Ami pedig aztán mégiscsak elkészült, az a sok szempontból formabontó *Az apostol* volt.

Paradox helyzet ugyanakkor, hogy hiába maradt töredékben a *Lehel vezér*, Petőfi azért az elkészült részt külön füzetben letisztázta, s úgy őrizte.⁵⁹ Vagyis úgy bánt vele, mint befejezett epikus vállalkozásaival – mint például aztán *Az apostollal*.

Azt nem tudni, mikor történt a töredék letisztázása. De az talán felvethető, hogy a dokumentálásnak ez a módja még akkor történhetett, amikor Petőfi még tervezte a szöveg folytatását. De ha idáig esetleg nem is lehet elmenni a következtetésekkel, annyi biztosan kijelenthető, hogy Petőfi látott értéket ebben a vállalkozásában – még töredék mivoltában is. S talán ezzel függ össze az a paradox helyzet, amely a kézirat tanulmányozásakor érthető meg: a szöveg ugyanis ebben a tisztázatlan elkezddődik, s egyszercsak félbemarad. A nagy gonddal készített tisztázathoz nem maradtak fenn cselekvényvázlatok vagy a tartalmat sejtető, későbbi töredékes szö-

⁵⁸ A képviselőválasztás kudarcáról lásd URBÁN Aladár, *Az 1848-as választások és Petőfi* = Uő., *A nagy év sodrában. Tanulmányok 1848-ról*, Magvető, Budapest, 1981, 304–321. (Elvek és Utak); Uő., *Petőfi választási kudarc és az országgyűlés*, ItK 2001/3–4., 397–413.; GÖNCZI Gergő, *Petőfi Sándor és az 1848. évi szabadszállási választási botrány iratai a Bács-Kiskun Megyei Levéltárban*, Forrás 2023/1., 41–54.

⁵⁹ OSzK Kt. Fond VII/225. Egy fekvő formátumú, 125x200 mm nagyságú, 19 fóliót tartalmazó, emlékkönyvre emlékeztető füzet, zöld selyemkötésben, aranyozott díszítéssel és LEHEL felirattal. Maga a mű: 1–15. folio verso. Címoldalán: „Lehel vezér. / Irta / Petőfi Sándor / 1848.” Az előzéklapon a kézirat provenienciája: „Csukásy urnak átengedem. / Orlay.” „Teleki Sándor grófnak / benső ragaszkodása és hálája jeléül / Budapest 1/12. 882. Csukássai József.”

vegváltozatok.⁶⁰ Ezért sem lehet elképzelésünk arról, milyen koncepciót követett volna a szöveg Petőfi eredeti tervei szerint. Ám a töredéknek ez a jellegzetessége egy sajátos alkotói módszerre is fényt vet: Petőfi láthatólag úgy hozott létre egy epikus művet, hogy az elejétől fogva kezdte el írni, s ennek az ihletnek a ritmusa szerint dolgozta ki a cselekvényt strófáról strófára – anélkül, hogy akár a történet szerkezetét előre felvázolta volna, akár egy-egy későbbi rész párhuzamos kidolgozásával kísérletezett volna. Persze ezek kockázatos kijelentések, hiszen nem ismerünk a szöveghez készült fogalmazványokat, így sejtelmünk sem lehet a készülék munkafázisairól (egyébként korábbról, a *János vitéz* kapcsán sem ismerünk ilyeneket: vagy azért, mert nem is voltak, vagy azért, mert elvesztek).⁶¹ Az egyetlen, a készülék szempontjából releváns adatot már idéztem: Petőfi egy 1848. február 10-i, Aranyhoz írott levelében arról beszélt, hogy harminchat strófával van készen, s mivel a mű végülis ötvenkét strófára rúg, feltétlenül kellett lennie legalább egy második nekifutásnak a mű megírásához.⁶²

A *Lehel vezért* övező, végső soron megoldhatatlan kérdések (a textológiaiak éppúgy, mint az alkotáslélektaniak) azonban számos végiggondolandó tanulságot hordoznak. Ennek révén lehetséges némileg belelátni abba a rejtélybe is, amely *Az apostol* keletkezését övezi.

⁶⁰ A *Lehel vezér* kapcsán ismerünk két másolatot, de ezek a Petőfitől letisztázott változatról készültek: PIM Kt. P 75.; OSzK Kt. Fond VII/31. Ez utóbbi másolat részletes leírása: PETŐFI Sándor *Költeményei* 3., s. a. r. VARJAS Béla, Akadémiai, Budapest, 1951, 360. (Petőfi Sándor Összes Művei 3.) [A továbbiakban: PSÖM III.] Provenienciája egy nagyobb papírlap levágott alsó részén: „Pest. auguszt. 15. 1868. A »Lehel« töredék eredeti kézírata pedig Orlay Petrics Samunál [sic! helyesen: Sománál – Sz. M.] van, kinek azt azon képével cseréltem ki, melyet 1849-ben festett, ott létünk alkalmából.” Azaz a megjegyzés nyilván az ekkor már nagybeteg Szendrey Júliától származik, s feltehetőleg diktálta, ezért nem autográf.

⁶¹ A *János vitéz*nek egyébként a kézírata sem maradt fenn; vö. PSÖM III, 302–305.

⁶² Vö. a 24. számú jegyzettel!